

De wonderlijke lotgevallen in Rio de Janeiro en Buenos Aires van de verdwaalde VOC-soldaat Hendrik Coenraeds uit Breda

door

BENJAMIN TEENSMA

Inleiding

Tussen 1558 en 1648 waren enkele Noord-Nederlandse provincies in een onafhankelijkheidsoorlog tegen Spanje verwickeld. Tijdens deze Tachtigjarige Oorlog lijfde Spanje in 1580 het koninkrijk Portugal bij zijn grondgebied in, een annexatie die tot eind 1640 zou duren. In die tijd stonden de rebellerende Nederlandse provincies dus ook met Portugal op voet van oorlog. In de eerste jaren van de opstand konden de Nederlanders nog handel drijven met het Iberische Schiereiland, maar daar kwam een einde aan toen Koning Philips II in 1585 onverwachts op alle Hollandse schepen in zijn havens beslag liet leggen. Die maatregel leidde er toe dat de Nederlanders zelf de zeeweg naar de tropische productiegebieden in Afrika, Zuid-Amerika en Azië gingen beveren, ten nadele van de Portugese en Spaanse koloniën in die overzeese gewesten. Teneinde de Nederlandse handel in tropische waren uit Azië te bundelen werd in 1602 de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) opgericht.

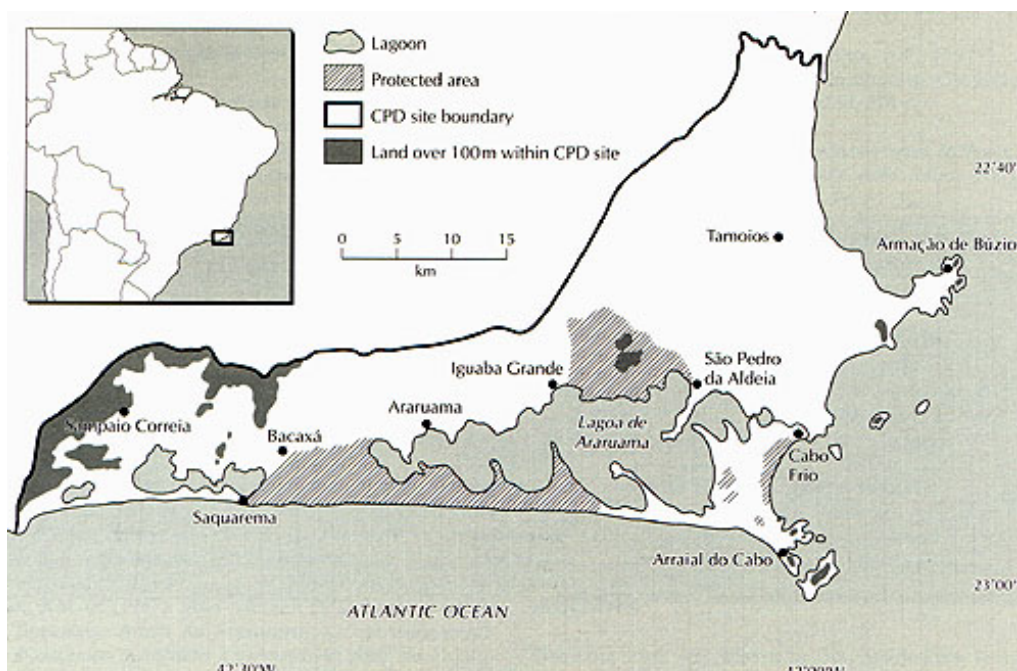
Van 1609 tot 1621 heerste er een wapenstilstand tussen de belligerenten in de noordelijke Nederlanden en op het Iberische Schiereiland, maar zodra die was verstreken werd in juni 1621 ook een West-Indische Compagnie (WIC) opgericht, die tot doel had de belangen van de Spaans-Portugese dubbelmonarchie in de Zuid-Atlantische regio te schaden, onder meer door kaapvaart te bedrijven en ten eigen bate een rijke suikerkolonie in Brazilië te veroveren. In mei 1624 werd tot dat doel de stad Salvador da Bahia aan de Allerheiligenbaai ingenomen, maar die werd nog geen jaar later door een Spaans-Portugese vloot heroverd. Die eerste mislukte kolonisatiepoging in Brazilië had de WIC alleen maar handen vol geld gekost. Maar de Compagnie kon haar financiën herstellen door Piet Hein's verovering van de rijk beladen Spaanse zilvervloot voor de kust van Cuba in september van het jaar 1628. In 1629 bereidden de Hollanders opnieuw een grote invasievloot voor, die er in februari 1630 in slaagde een bruggenhoofd in het overvloedigste Braziliaanse suikerland: Pernambuco, te bezetten. Uit dat bruggenhoofd zou de kolonie Nederlands-Brazilië groeien die - na een aarzelend begin, een bloeiperiode van 1637 tot 1644, en een tijd van verval sinds 1645 - tot 1654 zou blijven bestaan.

Het verhaal van Hendrik Coenraeds

In de hedendaagse Braziliaanse deelstaat Rio de Janeiro liggen de steden Rio de Janeiro op de westelijke, en Niterói op de oostelijke oever van de Baai van Guanabara. Ruim 110 kilometer ten oosten van Niterói steekt de zogenaamde Koude Kaap de

ocean in. Tegenwoordig ligt daar het stadje Cabo Frio op de uitwatering van het Araruama-meer. In de aan Brazilië gewijde Lonely Planet-gids vindt men de volgende informatie over Cabo Frio:

Santa Helena de Cabo Frio, zoals het vroeger heette, werd in 1615 gesticht nadat de Portugezen hun Europese tegenstanders in de regio hadden verslagen. Het fort van São Mateus werd gebouwd om de lucratieve handel in verfhout te beschermen. In de loop van tijd streken de franciscanen neer in Cabo Frio en bouwden daar het convent van Nossa Senhora dos Anjos. Zij werden gevolgd door de jezuïeten, die zich vestigden in Fazenda Campo Novo. De stad van Cabo Frio ligt aan het eind van een langgerekt strand dat begint bij Arraial do Cabo.¹

1. Ligging van het kustplaatsje Cabo Frio, waar de Bredase VOC-soldaat Hendrik Coenraeds op het strand gevangen werd genomen

Op 7 Juli 1630 werd op dat prachtige strand een bloedbad aangericht toen drie schepen van de VOC die op weg naar Azië waren, er manschappen aan land hadden gezet om vers drinkwater uit het Araruama-meer in te nemen. In Brazilië werden de Hollanders in die tijd fel gehaat omdat zij van 1624 op 1625 de stad Salvador aan de Allerheiligenbaai bezet hadden gehouden, en in Februari 1630 een enclave op de kust van Pernambuco hadden veroverd. Zodra de sloepen met waterhalers de kust hadden bereikt, werden de inzittenden dan ook onverschrokken door enkele Portugezen en vijftig Indianen van het aan het meer liggende jezuïetendorp aangevallen. Het incident staat vermeld in een dienstbrief van 17 september 1630 van de

hoogbejaarde gouverneur van het Kapiteinschap Rio de Janeiro, Martim Correia de Sá, aan Koning Philips IV in Spanje. Het epistel werd met een snelvarend jacht naar Portugal verzonden, maar heeft de koning nooit bereikt omdat het op de Atlantische Oceaan door terugkerende Nederlandse Oost-Indiëvaarders werd onderschept. Tegenwoordig kan het in het Nationaal Archief in Den Haag geraadpleegd worden.² De gouverneur schreef daarin het volgende dramatische verslag (voor de Portugese tekst zie bijlage):

Sinds mijn aanvaarding van het bestuur over deze stad heb ik met grote ijver de bewaking en beveiliging van Cabo Frio ter hand genomen omdat de vijanden [= de Hollanders] daar vaak landen voor een korte rust en om water in te nemen op het eilandje Santana. Dat heb ik hen een paar keer in met succes verlopen schermutselingen kunnen beletten. Op 4 juli jongstleden verschenen aan de zuidkust van Cabo Frio op 14 léguas [circa 100 km] van deze stad drie grote schepen die prompt probeerden mensen aan land te zetten, wat zij de volgende dag deden. Zodra de door mij benoemde kustwachten hen hadden opgemerkt hebben zij zich met een zevental inwoners en vijftig Indiaanse pupillen uit het plaatselijke Jezuietendorp in hinderlaag gelegd, en toen de vijanden bezig waren water in te nemen hebben zij hen overvallen, ruim 200 man gedood, en elf personen gevangen genomen. Aan onze kant zijn geen doden gevallen. Zij lieten al hun wapens en een sloep op het strand achter, omdat hun andere sloepen tijdens het waterscheppen naar de schepen waren teruggeroeid. Die hebben zonder verder nog iets te ondernemen de zeilen gehesen en met onbekende bestemming zee gekozen.

Uit de ondervraging waaraan ik enkele gevangenen liet onderwerpen weten wij dat deze drie schepen - waaronder het kapiteins- en het admiraalsschip - deel uitmaakten van een konvooi van acht dat afgelopen januari onder bevel van Generaal Arent Gijsels met ruim 2.000 militairen en schepelingen aan boord uit Nederlandse havens naar Oost-Indië was vertrokken. Zij waren met zoveel artillerie bewapend dat het schip met de minste kanonnen volgens hun zeggen over 30 vuurmonden beschikte, waarvan de meeste van brons. Zij waren op weg naar Soenda dat de Hollanders Batavia noemen en zouden onderweg ook Ormus [= Ambon?] aandoen om daar een deel van hun mensen af te zetten.³ Na het vertrek uit Holland waren zij ter hoogte van de Canarische Eilanden door een zware storm overvallen waarin twee vaartuigen waren vergaan en de drie waarvan hier sprake is hoorden tot de zes overgebleven schepen van het konvooi. Van de andere drie weten wij verder niets.

Voordat zij hier aankwamen waren veel opvarenden door ziekte en dorst bezwiken omdat het hen niet gelukt was op het eiland Maio [in de Kaapverdische Archipel] water in te nemen, zoals zij van plan waren geweest. De elf Nederlandse gevangenen blijven voorlopig hier. Zodra directe schepen hiervandaan naar Spanje vertrekken zal ik hen naar Uwe Majesteit sturen, opdat U volgens Uwe Vorstelijke maatstaven over hen kunt beschikken.

Gouverneur Correia de Sá heeft verzuimd. de namen van die *três naus grossas* te vermelden, maar dankzij het tweede deel van de reeks *Dutch-Asiatic shipping in the*

17th and 18th centuries weten wij dat het de schepen *Deventer* van de Kamer Amsterdam, *Middelburg* van de Kamer Zeeland, en *Hof van Holland* van de Kamer Delft betrof, die zich inderdaad van 4 tot 10 juli voor de Braziliaanse kust hebben bevonden.⁴ Ook commandeur Gijsels verzond in september 1630 de volgende dienstbrief over het incident naar zijn superieuren, de Heren XVII van de VOC: *Originele missive van Artus Gijsels uyt het schip Deventer leggende ter rede in de Taeffelbajj aan bewint-hebberden in dato 6 September 1630.*⁵ In beknopte vorm werd het incident bovendien in de Generale Missive van maart 1631 van de Bataviase VOC-autoriteiten aan de Heren XVII verwoord:

*Schepen uit patria onder Commandeur Gijsels. Door gebreck van water ende dagelijcxe toenemende scheurbuyck onder 't volk - principaelijck op 't schip Deventer - resolveerden mette gemelte schepen 't eylandt St. Anna aen te doen omme te ververschen, doch alsoo daer benedenwindt voorbij liepen, sijn den 4n juli in een baye onder Cabo Frio ter hoochte van omtrent 23²/₃ graden - ten ancker gecomen, alwaer 't gelande volck den 7n ditto van de Brasiliaenen ofte inwoonderen van 't landt door quaede wacht ofte met geweld overvallen ende tot 110 coppen, soo soldaten als varent volck, dootgeslagen zijn, zulx dat gemelte-schepen den 10en ditto, weynich ofte geen waeter becomen hebbende, wederom van daer sijn vertrocken.*⁶

De dodentallen in de beide dienstbrieven zijn niet identiek. De Braziliaanse gouverneur noemt meer dan tweehonderd, en het Nederlandse verslag 110 gesneuvelden. Ik vermoed dat het getal van de Nederlandse bron correct is, behalve dat men daar niet wist dat zich onder de op het strand achtergelaten landgenoten ook elf overlevenden bevonden. Vermoedelijk baseerde gouverneur Correia de Sá de tekst van zijn ambtsbericht op niet al te duidelijk geschreven rapporten uit Cabo Frio, zoals uit de erin voorkomende verschrijvingen Arcumagenje = Arent Gijsels en Ormus [vermoedelijk verschrijving voor Ambon] kan blijken. Aan dat foutenlijstje zou ik de veronderstelde verschrijving 200 = 100 willen toevoegen. Want de aantallen honderd doden en elf gevangenen worden bevestigd in het vrijwel onbekende routeboek uit 1637 van Johannes de Laet, *Beschrijvinge van de custen van Brasil en verder zuidelijk tot Rio de la Plata*. Het manuscript hiervan bevindt zich tegenwoordig in de John Carter Brown Library te Providence in de Verenigde Staten.⁷ Het betreft de rapporten van de twee ondervragingen waaraan de verdwaalde VOC-soldaat Hendrik Coenraeds uit Breda op 22 december 1636 en begin 1637 in Den Haag onderworpen werd over zijn belevenissen als krijgsgevangene in Brazilië en Argentinië. Dankzij die onverwachte bron kennen wij de naam en de lotgevallen van één der elf Nederlanders die op 7 juli 1630 op het strand van Cabo Frio in het Kapiteinschap Rio de Janeiro gevangen werden genomen. De ondervrager van Coenraeds vond diens mededelingen zo belangwekkend dat hij het ondervragingsrapport naar het hoofdkantoor van de WIC in Amsterdam doorzond. Aldus is de tekst in handen van de WIC-directeur Johannes de Laet gekomen.

Johannes de Laet (1581 - 1649) was één der directeuren van de in 1621 opgerichte West-Indische Compagnie. In 1625 had hij onder de titel *Nieuwe Wereldt ofte*

beschrijvinghe van West-Indiën een uitgebreide bloemlezing van uit Portugese, Spaanse, Franse en Engelse auteurs vertaalde fragmenten over het octrooigebied van de Compagnie uitgegeven.⁸ Voor die uitgave had de hoofdkaartenmaker van de WIC, Hessel Gerritsz (ca. 1586–1632), hem van originele kaarten van de regio voorzien.

Hessel Gerritsz was in februari 1630 ten nauwste bij de voorbereiding van de invasie in Pernambuco door de WIC betrokken geweest.⁹ Hij was ervoor verantwoordelijk dat de schepen van de invasievloot van goede navigatiemiddelen en duidelijke paskaarten werden voorzien, en ook had hij ervoor gezorgd dat de expeditiecommandanten in handgeschreven routeboeken over aanvullende informatie over het te veroveren gebied beschikten. Daartoe had hij in 1628/1629 een reis langs de Braziliaanse kusten en de Caraïbische eilanden mogen maken. Een paar van de toen door hem samengestelde routeboeken zijn bewaard gebleven, zoals de *Roteiro van de West-Indische eilanden. Guyana. Brazilië en omliggende vaarwaters met landvertooningen* in het Nationaal Archief in Den Haag, het in 1907 in Franse vertaling uitgegeven *Journaux et nouvelles tirées de la bouche de marins hollandais et portugais de la navigation aux Antillies et sur les côtes du Brésil* in de Biblioteca Nacional do Brasil in Rio de Janeiro, en de *Beschrijvinge van de cust van Brasil om ende bij Farnambuco* in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Het hogere WIC-personeel dat op reizen naar de west werd gezonden, zoals schippers, commandeurs, stuurlieden, kooplieden en commiezen, moest op last van de Compagnie logboeken over hun ervaringen en waarnemingen bijhouden, en die bij terugkeer bij de hoofdkaartenmaker inleveren. Uit die bronnen werden de belangrijkste gegevens geselecteerd en gearchiveerd om later het materiaal voor nieuwe routeboeken te leveren. Een goede gelegenheid daartoe deed zich voor toen Johan Maurits van Nassau in 1636 tot gouverneur van Nederlands Brazilië werd benoemd, en aan het einde van dat jaar naar de kolonie vertrok. Tot 1630 had Hessel Gerritsz zich met de redactie van zulke boeken belast, maar in 1632 was hij overleden. Daarom rekende de inmiddels goed met de Braziliaanse geografie en hydrografie bekende directeur Johannes de Laet het tot zijn taak om uit de op dat moment in het compagniesarchief aanwezige materialen een deel met de laatst binnengekomen gegevens samen te stellen.

Toen Johan Maurits in Januari 1637 in Pernambuco arriveerde, leek het erop dat de kolonie haar kinderziekten te boven was gekomen, en zelfs uitbreiding kon overwegen. In stilte hoopten de Heren XIX dat hij de veroveringen tot Maranhão in het Westen, en tot de Rio de la Plata in het Zuiden voort zou zetten. Als directeur van de WIC was Johannes de Laet uiteraard van die aspiraties op de hoogte. Dat was dan ook de reden dat hij in het routeboek dat hij op dat moment onder handen had, *Beschrijvinge van de custen van Brasil en verder zuidelijk tot Rio de la Plata* veel gegevens over die verhoopde gebieden opnam. De laatste dertig bladzijden van het manuscript bevatten dan ook welbewust verhandelingen over Rio de Janeiro, het kapiteinschap São Vicente, de Rio de la Plata, en de stad Buenos Aires. Het waren stille wenken van de directie van de WIC aan hun gouverneur om die desiderata in gedachten te houden.

Tijdens zijn ondervraging in Den Haag op 22 december 1636 door het lid van de Staten-Generaal Gerhardt van Arnhem verklaarde Hendrik Coenraeds dat hij 24

jaar oud was en in Breda geboren was. In 1612 moet hij dus ter wereld gekomen zijn. Maar in een brief van 21 september 2004 van het Stadsarchief der Gemeente Breda werd mij bericht: “Helaas heb ik totaal geen informatie over Hendrick Coenraeds kunnen vinden. In onze bestanden komt hij niet voor.” In het protocol van bovenvermelde ondervraging verklaarde hij op 21 februari 1630 op de Oost-Indiëvaarder ‘t Hoff van Hollandt uit Delft vertrokken en op 4 juli 1630 bij Cabo Frio in Brazilië aangekomen te zijn. Daar werden zij op het strand door “de wilden” overvallen, waarbij wel honderd doden gevallen waren.

Met tien andere overlevenden was hij naar Rio de Janeiro gebracht, waar hij vijftien maanden gevangen werd gehouden. Eind 1631 was hij daarvandaan naar Buenos Aires vertrokken, waar hij drie-en-een-half jaar van december 1631 tot medio 1635 als kamenier van de Spaanse gouverneur Pedro Esteban Dávila had gediend. Op 27 juni 1635 was hij per schip uit Buenos Aires naar Rio de Janeiro vertrokken. Van augustus 1635 tot eind April 1636 had hij negen maanden in Rio doorgebracht. Op 27 april 1636 was hij naar Portugal vertrokken, en medio juli 1636 in Porto aangekomen. Op 30 oktober 1636 was hij via Engeland in Nederland teruggekeerd, waar hij op 22 december 1636 en op een niet genoemde datum in 1637 in Den Haag door het Statenlid Gerhardt van Arnhem over zijn belevenissen in Brazilië en Argentinië was ondervraagd. Vanwege het grote belang van Hendrik Coenraeds’ recente informatie over de economische en militaire situatie der steden Rio de Janeiro en Buenos Aires had de Heer van Arnhem de beide ondervragingsrapporten met spoed naar het hoofdkantoor van de WIC in Amsterdam verzonden, waar directeur Johannes de Laet geen moment hoefde te aarzelen om ze alsnog in zijn op dat moment vrijwel voltooide routeboek op te nemen.

Over Rio de Janeiro berichtte soldaat Coenraeds in grote trekken de volgende feiten. Bij het inkomen van de baai moest men enkele kleine zwak verdedigde forten passeren, die vanaf de schepen met kanonvuur bedwingbaar waren. De stad lag over de lengte van een klein half uur gaans aan het strand achter een borstwering van “oudt wallenwerck”. Uit die stadsmuur stulpten enkele halfcirkelvormige bastions met schietgaten, maar zonder kanonnen. Aan het begin en aan het einde van die muur lag een modern fort. Het eerste, met muren van leem en aarde waarop negen kanonnen, was via de achterpoort gemakkelijk te overmeesteren. Voor het tweede, met muren van steen, waren de kanonnen al wel besteld, maar nog niet bezorgd. In 1630 beschikte de stad over een ongeregelde bewaking van mestiezen en mulatten, maar sindsdien was er een Europees garnizoen van vijfhonderd, in vijf compagnieën ingedeelde beroepssoldaten gearriveerd. Dat bestond uit “slecht volck en van wapenen qualijc voorsien: sommige sonder rapier, sommige sonder musquet, sommige sonder piken.”

Behalve het garnizoen herbergde de stad een burgerbevolking van zeven- à achthonderd Portugezen - “meest joden, die oock de rijkste sijn” - die zich met een omvangrijke handel bezighielden. Zij exporteerden het product van omtrent 27 rond de stad liggende suikermolens, en importeerden meel en gezouten vlees uit São Paulo en de Rio de la Plata; wijn, olie, textiel en metaalwaren uit het Iberische Schiereiland en de Atlantische eilanden, huiden uit Buenos Aires, en slaven uit Angola. Verder

2. Kaart van Rio de Janeiro uit 1714. Een Franse piratenvloot met 18 schepen plunderde toen de stad (UB Leiden Special Collections P 191 N89)

wijdden zij zich aan een lucratieve tussenhandel in wijn, olie, meel en textiel naar Angola; slaven naar Buenos Aires en leer naar Spanje.

Over Buenos Aires berichtte hij in grote trekken dat het een niet ommuurde stad van vierhonderd huizen betrof, die 450 weerbare mannen – zestig beroepssoldaten inbegrepen – op de been kon brengen. De soldaten waren met musketten, piken en kleine vuurroeren bewapend; sommige burgers met haakbussen, en de rest met lansen en lederen schilden te paard. Aan de waterkant lag een klein vierkant fort met aarden wallen van tien tot elf voet hoog, waarop negen kanonnen stonden. Een andere informant in De Laet's 'Braziliaanse routeboek had dat soort fortjes in de volgende smalende bewoordingen afgedaan:

Haere stucken bevint men ordinaris te lighen op specxse rolpaerden [= Spanjoelse affuiten] die met de eerste secut int sand liggen. Haere sterckten sijn de natie gelijk: van buyten breedt ende bars, ende van achteren tegen de landsijde open.

In dat fort waren een vaandrig en een konstabel gelegerd, en het werd permanent door tien à twaalf soldaten bewaakt, want binnen bevonden zich de ammunitie van oorlog en 's-konings geldkist. Dat was een grote met ijzeren banden versterkte kist met drie sloten – één sleutel bij de gouverneur, één bij de thesaurier, en één bij de contador [= boekhouder] – die alleen in samenwerking der drie genoemde heren geopend kon worden.

Als kamenier van gouverneur Pedro Esteban Dávila had Hendrik Coenraeds drie-en-een-half jaar in het gouverneurshuis gewoond, naast de kerk der jezùieten en op een steenworp afstand van het fort. In die periode heeft hij de plaatselijke politieke en economische praktijken van zeer nabij kunnen doorgronden. In Buenos Aires bloeide de clandestiene slavenhandel op de ongeveer 2.000 kilometer verderop liggende zilverbijnen van Potosí op de Andijnse hooglanden.¹⁰ De officiële handelsroute tussen de Angolese slavenhaven Luanda en de mijnen van Potosí liep via de Caraïbische Zee, de landengte van Panama, per schip langs de westkust van Zuid-Amerika naar Callao, en verder over land via Lima naar de genoemde mijnen in de hedendaagse republiek Bolivia. Via Buenos Aires zou de route korter, sneller, en dus winstgevender zijn, maar die was door de Spaanse autoriteiten verboden. Coenraeds had dat probleem aldus samengevat:

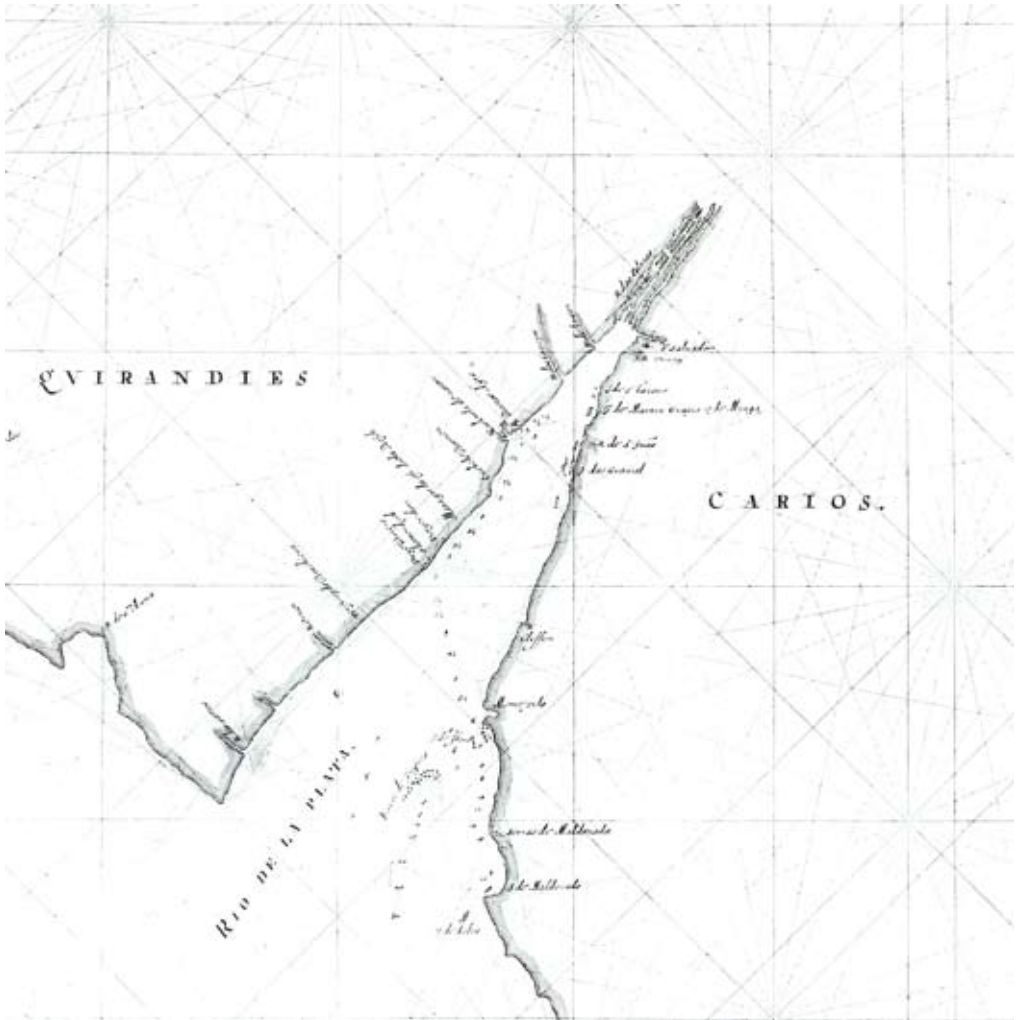
Die van Kastiliën souden wel willen datt die wegh [over Buenos Aires] gesloten ware, opdat alles naer Cartagena [de Indias] mocht comen. De Coningh trect die thienden vant gelt datt naar Cartagena gaat, daer hier [in Buenos Aires] niets en krijght.

en hij vervolgde:

De wegh van Buenos Ayres op Potosí wordt ordinaris gebruyct in alle tijden van 't jaer met karren. Gaen gemeenlijc in compagnie van 8 oft 10 oft 12 karren; heel weynigh personen alleen te reysen soude gevaerlijc sijn wegen de wilden. Dese reyse van Buenos Ayres op Potosí duert ontrent 3 ofte 3½ maenden, dan het hoogste dat de karren - die met ossen getrocken worden - daeghs vorderen in die reyse sijn 6 oft 7 mijlen.

Het meeste geld aan de Rio de la Plata werd in de smokkelhandel van slaven tegen zilver verdiend. Een jonge slaaf van even in de twintig kostte in Buenos Aires tussen de 600 en 700 stukken van achten, en 1.000 aan de zilverbijnen in Potosí. Betaling geschiedde in zilver in brokken, staven of schotels. "Omdat de Coningh profijt heeft van de munt, ende en magh uyt Peru geen ongemunt silver gebracht werden, ende tgene uytgaet gesciet bij conniventie." Want in hun zucht naar steeds hoger rendement maakten de handelaren graag gebruik van onoirbare praktijken als smeergeld en conniventie ofwel oogluiking.

Een gemiddeld slavenschip kon ongeveer 500 negers vervoeren. Officieel was het de slavenhalers uit Angola verboden Buenos Aires aan te doen, maar onder voorwendsel van hongersnood, ziekte of storm gebeurde dat toch. Hendrik Coenraeds berichtte dat er op die manier jaarlijks zo'n zeven à acht binnenvielen. Voor het oog van de wereld werden zij onmiddellijk geconfisqueerd, en de slaven in depot gebracht. Naargelang ze meer of minder zwarten aan boord hadden, betaalden de kapiteins de gouverneur een smeergeld van tussen de tien- en de twaalfduizend stukken van achten. Vervolgens werden zowel de schepen als de slaven publiekelijk verkocht, maar bij afspraak deed niemand er een bod op, zodat de schipper zijn schip en zijn lading voor tien procent van de reële waarde kon terugkopen. Terecht betitelde Coenraeds die praktijk dan ook als "quasi-confiscatie". De veilingopbrengst vloeide

3. De Rio de la Plata uit de atlas van Johannes Vingboons uit 1665. Aan deze riviermonding ligt Buenos Aires. Coenraads werkte in deze plaats tussen 1631 en 1635 als kamenier van de Spaanse gouverneur Pedro Esteban Dávila (UB Leiden Special collections Dousa p 89 0005 plaat 84)

naar 's konings kas, en voor een deel naar de zakken van de gouverneur en “de Heeren van de stadt.” Op de markt konden de kapiteins daarna hun handelswaar vrijelijk aan de meestbiedenden verkopen.

Behalve Potosí waren er in de regio nog andere bestemmingen voor de Angolese slaven. Naar Chili gingen zij voor goud, leer en zuidvruchten; naar Mendoza voor wijn, olijven en stukken van achten; naar Paraguay voor maté - *la hierba provechosa* - , karren, molenstenen, suiker en zilveren schotels. Bij hun vertrek uit Buenos Aires hadden de schepen dan ook rijkelijk zilver, goud en stukken van achten aan boord, waarvoor zij in de diverse Braziliaanse havens suiker kochten, die weer op het

Iberische Schiereiland, de Canarische eilanden, en in Angola van de hand kon worden gedaan. Zij verlieten de Rio de la Plata in de maanden juli en augustus, en zouden dan een aantrekkelijke prooi voor de WIC kunnen zijn. Zo ook 's-konings schatkist, waarin soms wel twee à drie ton goud lag opgeslagen.

In zijn routeboek uit 1637 had Johannes de Laet de documenten over de noordwest kust van Brazilië tot Maranhão in de eerste helft en de stukken over de zogenaamde zuiderkwartieren, Rio de Janeiro, São Vicente en Rio de la Plata, in de laatste helft opgenomen. Tijdens zijn ambtsperiode als gouverneur van Nederlands Brazilië is Johan Maurits van Nassau in 1641 erin geslaagd niet alleen Maranhão, maar ook Luanda in Angola en het eiland São Tomé in de Golf van Guiné voor de WIC te veroveren. Daardoor had hij geen potentieel meer over om ook nog Buenos Aires in te nemen. Maar dat valt Hendrik Coenraeds' appetijtelijke beschrijving van Buenos Aires uit december 1636 niet te verwijten. Charles Boxer schrijft er het volgende over:

*Johan Maurits had eerder het meer haalbare plan opgevat om de strategisch belangrijke haven van Buenos Aires in te nemen. Deze haven was niet voorzien van een fort. Hij zag de bezetting van deze plaats als een mogelijkheid om via een achterdeur en een lange, moeilijke weg de zilvermijnen van Potosi in Peru te bereiken. De voorbereidingen van deze expeditie waren al ver gevorderd, toen het plan toch stopgezet moest worden in november 1642. Dit kwam door de noodzaak om de expeditie van Brouwer te versterken naar Chili en het garnizoen van Maranhão en São Tomé.*¹¹

Bijlage

Dienstbrief van 17 september 1630 van de hoogbejaarde gouverneur van het Kapiteinschap Rio de Janeiro, Martim Correia de Sá, aan Koning Philips IV in Spanje

Depois que entrei no governo desta cidade, procurei com grande diligência a vigia e guarda do Cabo Frio, por ser parte que os inimigos [Holandeses] vêm demandar muitas vezes pela comodidade de suas viagens e aguada que têm na Ilha de Santana, que am algumas ocasiões lhe impedi, tendo com eles encontros com feliz sucesso. Em 4 de Julho próximo-passado vieram perto do Cabo Frio de banda do sul, catorze léguas desta cidade, três naus grossas, que trataram logo de lançar gente em terra, como no dia seguinte lançaram. E sendo vistas das pessoas que por minha ordem têm a cargo aquela vigia, ajuntando-se com sete ou oito moradores e cinqüenta indios da aldeia que ali existe a cargo dos Padres da Companhia, que Vossa Majestade ordenou se puzesse ali por informação minha, pondo-se em cilada, estando o inimigo fazendo água, deram nele e lhe mataram mais de duzentos homens, e tomaram onze vivos, sem nenhum morrer de nossa parte. Deixaram todas as armas com uma lancha, porque as outras em que saíram, ficando a gente em terra, se tinham recolhido às

naus; as quais, passado o successo, sem intentarem de novo cousa. alguma, se alevantaram, sem se saber mais a derrota que seguiram. Pelas perguntas que fiz a alguns dos que se tomaram ... se sabe como estas três naus - em que entrou a capitaina e almiranta - eram da conserva de oito que partiram dos portos de Holanda para a Índia. em Janeiro passado, em que ia por General Arcumagenje [= Arent Gijsels] com mais de dois mil homens de guerra afora gente do mar, e tão artilhadas que dizem que a de menos porte tinha trinta peças, muita parte de bronze. Passavam à banda da Sunda a qual do nome de Holanda chamam Batavia, com intento de tomarem na viagem Ormus [= vermoedelijk Ambon], e deixarem ali parte da gente. Partidos de Holanda, na altura das Canárias lhes sobreveio uma grande tormenta, com que duas das naus se soçobraram, e as seis que ficaram se apartaram, três das quais são as deste successo, e das outras três se não sabe nada. Era-lhe morta antes que aqui chegassem muita gente de doença e falta de água, a qual não puderam fazer na Ilha de Maio que para isso pretenderam tomar, por a discorrerem ... Os onze Holandeses que se tomaram ficam aqui; como se oferecerem embarcações em direitura, os irei enviando a Vossa Majestade para fazer deles o que houver por seu Real Serviço.

AANTEKENINGEN

- ¹ John Noble e.a., *Brazil.*, Lonely Planet Publications, (Melbourne, 2002), 260.
- ² B. N. Teensma, 'Dorst op de Deventer. Commandeur Gijsels' bezoek aan Cabo Frio in juli 1630.', in: *Tijdschrift voor zeegeschiedenis* 17 (1998), 15-20 en B.N. Teensma, *Uma carta esquecida de Martin Correia de Sá. 1630* (Rio de Janeiro, 1999).
- ³ Hormuz is een eilandje in de Perzische golf, dat in de zeventiende eeuw een belangrijk handelscentrum was voor de Portugezen. Als bestemming voor de drie VOC-schepen, die op weg waren naar Batavia, is Ambon dan waarschijnlijk.
- ⁴ J. R. Bruijn, F.S. Gaastra, I. Schöffner (editors), *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries vol. 2. Outward-bound voyages from the Netherlands to Asia and the Cape (1595 - 1794)* (The Hague, 1979), 65.
- ⁵ Nationaal Archief 's-Gravenhage. Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de Kamer Amsterdam, inv.nr. 1101, 1631 RR. Derde boek, 513-524.
- ⁶ W. Ph. Coolhaas, *Generale missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der VOC*, 1 ('s-Gravenhage, 1960), 279. Het nog onuitgegeven manuscript van het routeboek van de Laet dat zich in de John Carter Brown Library te Providence in de Verenigde Staten bevindt, zal in het najaar van 2009 als deel 108 in de reeks *Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging* verschijnen onder de titel *Het Braziliaanse Handboek van Johannes de Laet*.
- ⁷ Benjamin N. Teensma, 'De handgeschreven Braziliaanse roteiros van Hessel Gerritsz en Johannes de Laet', in: Marianne L. Wiesebron (ed.), *Braziliië in de Nederlandse archieven (1624-1654). De West-Indische Compagnie. Overgekomen brieven en papieren uit Braziliië en Curaçao* (Leiden, 2005), 43-56.
- ⁸ Johannes de Laet, *Nieuwe Wereldt ofte Beschrijvinghe van West-Indiën, wt veelderhande schriften ende' aenteeckeninge van verscheyden natiën bijeenversamelt* (Leiden, 1625) en. - Idem, 2a ed., (Leiden, 1630). J. A. Jacobs, 'Johannes de Laet en de Nieuwe Wereld', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 50 (1996), 108-130.
- ⁹ J. Keuning, 'Hessel Gerritsz', in: *Imago Mundi* 6 (1946), 49-66. 'Kees Zandvliet kenniscentrum', Hessel Gerritsz (1580/'81-1632), coördinator van een wereldomspannend geografisch kenniscentrum in: *Bulletin van het Rijks Museum* (2008), 229-238.
- ¹⁰ Alice Piffer Canabrava, *O comércio português no Rio da Prata. 1580 - 1640* (São Paulo, 1984).
- ¹¹ C. R. Boxer, *The Dutch in Brazil 1624-1654* (Oxford, 1957), 147. *Johan Maurits had previously conceived the far more feasible plan of seizing the strategically important but unfortified port of Buenos Aires. He envisaged the occupation of this place as opening the back door of the long and difficult road to the silver mines of Potosí in High Peru. Preparations for this expedition were well advanced when they had to be cancelled in November 1642, owing to the necessity of reinforcing Brouwer's expedition to Chile and the garrisons in the Maranhão and São Tomé.*